

jezik početka ili početak jezika

nebojša vasović

San svakog pesnika je da živi okružen »prvobitnim rečima«. Da bi to ostvario, pesnik ima, globalno uzevi, dve različite mogućnosti: prvo, da poznate, već postojeće reči dovodi u nove i neobične odnose, oduzimajući im tako sva ona značenja koja su u njima već postala automatski prepoznatljiva i okoštala, i drugo, da voden svojim jezičkim čulom i imaginacijom stvara nove reči. U prvom slučaju on nastoji da promeni naš odnos prema rečima koje su nam poznate, u drugom stvara potpuno nove i do tada nepostojeće reči. Stvaranje novih reči za pesnika je najradikalniji način povratka među »prvobitne reči«. Pesnik se ne zadovoljava da kombinovanjem već postojećih reči dosegne ono iskonsko i prvobitno, nego pokušava da iz početka izgradi same reči, verujući da tako najneposrednije dodiruje sam početak stvari, nultu tačku vremena, sam iskon.

Naravno, ne treba imati iluziju da su u poeziji nove samo one reči koje su u doslovnom smislu nove, izgrađene u jednom trenutku da bi zadovolje potrebe poetskog iskaza. Sve reči koje srećemo u poeziji, pa i one posve obične i svakodnevne, nove su i u neku ruku nepoznate. U poeziji, zapravo, ako zaista imamo posla s poezijom, i nema starih, poznatih reči. Njih ima samo u svakodnevnoj komunikaciji, u svakodnevnom govoru. U poetskom jeziku svaka je reč tajna koja želi da se izdigne iznad jasne i čisto šablonske svakodnevne komunikacije. Takođe, svakodnevni jezik se neprestano menja, ali on nije u stanju da se kao takav, nepreoblikovan, distancira od svakodnevnog. On svakodnevnicu ne dovodi u pitanje, ne transcendira je. To je, međutim, bitna odlika poetskog jezika. Svakodnevni jezik, za razliku od poetskog, kao i sama stvarnost, želi da se zatvori u već date modele postojanja i komunikacije, u svoj samo-razumljivi smisao. A upravo je poetski jezik taj koji nam pomaže da se ne identifikujemo s onim što je u našoj svakodnevnoj stvarnosti samo – po – sebi – razumljivo, okoštalo i bezivotno. Dušan Matić je pisao:

»Svet se ne bi držao
ako bi bila samo ta siva jasnoća
taj efikasn red po red propisa
na slepim zidovima kuća«

Parafrazirajući Matićeve stihove, mogli bismo reći: poetski jezik ne bi postojao ako bi bila samo ta siva jasnoća, taj efikasn red po red propisa na slepim zidovima okamenjenih značenja.

Broj pesnika koji su posezali za nejasnim poetskim jezikom, u kojem je ponekad bilo i neobičnih neologizama, nije mali. Međutim, veoma je mali broj pesnika, ne samo u našoj nego i u drugim pesničkim tradicijama, koji su pokušali da stvore sopstveni jezički sistem koji se ne oslanja na prepoznatljive jezičke norme i pravila, mali je broj onih koji su pokušali da stvore *svoj jezik*. Prvi koji je tako nešto pokušao u okviru srpske pesničke tradicije bio je Đorđe Marković Koder.

No, da bismo shvatili otkuda ovom pesniku potreba da stvara potpuno nov jezik, trebalo bi najpre pogledati kakav je bio Koderov odnos prema književnoj tradiciji i tadašnjem književnom jeziku.

Za Lazu Kostića, na primer, kao i za mnoge druge naše pesnike romantičare, srpska književnost je već od narodne pesme postala velika i univerzalna. A jezik na kojem je ona stvorena stoga, logično, ne može biti provincialan i neizgraden. Zato Kostić, i ne samo on, u mnogim slučajevima i polazi od narodne pesme, njome se nadahnjuje. Tragičar Kostić smatra da treba samo baciti pogled na *Maksima Crnojevića*, pa videti kakva se sve bogatstva kriju u ovoj narodnoj pesmi. Zato nema šta da se na silu smišlja i izmišlja, treba samo poći za narodnom pesmom i stvoriti tragediju univerzalnih vrednosti, ne manju od onih Šekspirovih ili Šilerovih.

S Koderom, međutim, stvari stoje drugačije. Bez obzira na to u kojoj je meri bio blizak Vuku, Koder je oduvek poštovač i razumevac narodni jezik. On ga je, po sopstvenom priznanju, od naroda, to jest od žena, i učio. Koderovo interesovanje za narodni jezik, iako različito od interesovanja koje su drugi pesnici pokazivali prema narodnom jeziku, nesumnjivo je, i ono, bar u načelu, ne može biti predmet nekog spora. Ima, međutim, nešto drugo po čemu se Koder bitno razlikuje od Kostića, pa i od ostalih naših romantičara. Ako dozvolimo mogućnost da se Koder donekle inspirisao narodnim jezikom, ne možemo ujedno tvrditi da se on ikada inspirisao i našom narodnom pesmom. Nemoguće je dokazati da se Koder ikada nadahnuo nekom našom narodnom pescmom, njenim motivom ili oblikom, i na osnovu toga stvorio neko svoje pesničko delo. On piše spev kakav kod nas još nije viden, ni u narodnoj književnosti, a ni u pesnika romantičara, daje razjasnice koje ne razjašnjavaju, piše jezikom koji, za razliku od jezika narodne pesme, ne govori već romori.

Da li je Koder bio jedini koji – za razliku od Getea, Rankea, Grima, Kopitaru, Vuka i naših pesnika romantičara – nije verovao da je naša narodna pesma bila od izuzetne umetničke vrednosti? Nije li se Koder činilo da naša narodna pesma ne predstavlja najviši umetnički domet srpske poezije i da je tek na pesnicima novog vremena, na pojedincima, da stvore i do-

kažu istinsku veličinu srpskog jezika i srpske književnosti? Kako ističe Ignjatović, Koder je veličinu pesnici Sime Saraijlie poredio sa Šekspirovom. Nije poznato da je sa sličnim ushtom hvalio naše narodne pesme.

Da li je moguće da Koder nije delio onu zajedničku i bezrezervnu zanesenost umetničkom vrednošću naših narodnih pesama? Ili mu se, možda, činilo da je jezik u njima bio tvrd i okoštao, da isuviše govori i zagovara? Možda ga je od narodne pesme odbijalo to što u njoj često prevladuje ono epsko koje ugrožava i odstranjuje sva ona tanana i magnovena prelivanja kojima je kao pesnik težio, sve one zaume i romore?

U slučaju da je Koder o narodnim pesmama mislio isto onako zanesenjački kao i drugi naši romantičari, ostaje pitanje: zašto se na njih nigde ne poziva, zašto se njima nigde neposrednije ne inspiriše? U slučaju da je sumnja u tada nesumnjivu genijalnost naših narodnih pesama, nešto je razumljivo zašto tu sumnju nigde eksplicitno nije istakao. Jer, u ono vreme, svaki sud koji bi našoj narodnoj pesmi odricao onaj status koji joj je priznavala i sama Evropa, teško da bi se uopšte mogao javno izreči a da za sva vremena ne diskvalificuje onoga ko bi ga izrekao. Najzad, kako na sva ova pitanja ipak odgovoriti?

Naša je pretpostavka da Koder možda i nije toliko sumnja u samu vrednost naših narodnih pesama koliko u jezik njihov. Isuviše je taj jezik, za Kodera, bio glasan, isuviše je govorio, galamio i pretio. U odnosu na sklonost Koderovog sluhu, takav je bio često čak i u »ženskim«, lirske pesmama. Koder kao da je naslučiо sledeće: činjenica da su narodne pesme umetnički izuzetno vredne, još ne govori to da je za stvaranje nove književnosti dovoljno samo to da se ostane veran njihovom duhu i jeziku. Savršenstvo narodne pesme jeste savršenstvo njenog jezika, kojim ona izgrađuje svoju, ali ne i svaku drugu poetsku viziju. A ako je narodna pesma u izvesnom smislu zaista savršena, onda je ona iz svog jezika verovatno izvukla ono što se moglo izvući. Ne mislimo tu, naravno, samo na leksiku, već i na misao i melodiju, osećaj i slutnju, na jednu viziju sveta i poredek vrednosti. Otuda bi bilo naivno verovati, kako su to isticali vukovci, da je za nova i umetnički vredna dela dovoljno samo to da se ostane veran prostoranodnom jeziku narodne pesme. Vuk, a za njim i još dogmatičniji vukovci misili su ovako: naša narodna pesma evropske vrednosti; dakle, što će nam više od toga, treba samo parafrasirati ono što je već veliko, to jest narodnu pesmu. Najnovija dogma bila je upravo ta da će vernošću narodnoj pesmi, njenom duhu i jeziku, biti sasvim dovoljna da se stvore dela velike književne vrednosti, da se opet pokaže i dokaže naša duhovna veličina. Naravno, vukovcima nije padalo na pamet da je sve ono što je savršeno već dobrim delom i okoštalo, u svojoj nepromenljivosti ukrućeno i umrtvljeno. Koder je, nema sumnje, shvatio sledeće: jezik narodne pesme, ako i jeste savršen, savršen može biti samo u narodnoj pesmi. On je savršen na način narodne pesme, a ne na neki univerzalni način. Taj jezik nije savršenstvo samo po sebi, već savršenstvo jednog osećanja i izraza, shvatanja i doživljavanja sveta. Otuda ga Koder nije preuzimao ni u leksici, ni u sintaksi, ni u melodiji, pa ni u ritmu, iako je i sam posegnuo za desetercem. Ako je tačno ono što svedoči Ignjatović, da je Koder tvrdio da Srbi u ono vreme još nisu imali književni jezik i da tek trebalo da ga stvore, onda je jasno da za Kodera jezik narodnih pesama nije ni izbliza bio neki već dosegnuti ideal novog književnog jezika, kako su to zamišljali vukovci. U pogledu stvaranja književnog jezika, po Koderu, bili smo, dakle, tek na početku. A ako smo zaista na početku, onda nam nema druge nego da stvorimo ne samo jedan broj novih kovaca, nego i sam *jezik*.

U razmišljanju o poetskom jeziku jednog pesnika moguće je polaziti iz dve različite perspektive: ili sa stanovišta nekih »objektivnih« datosti i osobina određenog jezika u određenom istorijskom trenutku, ili pak sa stanovišta pesnikovih kreativnih potreba u odnosu na već postojeće norme govornog i književnog jezika. Tako je, na primer, Mandelštam u ime »večitog hele-nizma« ruskog jezika optuživao Belog da je ruski jezik »bespoštedno eksplatisao za svoje intuitivne ciljeve«. Kod pesnika kao što je Koder, bilo bi svakako neprimeren poći iz slične perspektive: da li je Koder kao pesnik izneverio i zloupotrebo neka »večna« svojstva našeg srpskog jezika? Jer, srpski književni jezik, po njemu, u ono vreme nije ni postojao, pa je za Kodera, iz te perspektive, prevashodni cilj mogao biti samo njegovo stvaranje, a ne dokazivanje priručnosti nekim njegovim »večnim« osobinama.

Kao što smo već rekli, Koderov osnovni cilj nije bio da obogati leksiku postojećeg književnog jezika, već da stvari jedan novi, da tada nepostojeći poetski jezik. Ovde svakako treba istaći da je i Koderovo jezikotvorstvo delimično rezultat one velike manje za filologijom od koje je bolovala većina duhova prošlog veka, kada je jezik smatrani ne samo označom nacionalnog bića, već i božanskog. Bez ogromne strasti za filologijom čitave jedne epohе, a ne samo retkih pojedinaca, nemoguće je objasniti ne samo Koderov originalni jezik – romor, nego ni Simino »silnoreče« ni Kostićeve zamršaje i komešaje, pa ni Brankovu ushićenost idealom vukovskog jezika.

No, istovremeno valja reći i to da Koder stvaraju svog jezika nije prilazio kao filolog, s već unapred pripremljenim pravilima i receptima. Otuda on nije težio izgradnji jednog preciznog sistema u građenju reči, već se pre svega usmeravao na to da reči što slobodnije prepiše i stvara. Reči poetskog jezika kojem je težio trebalo je oslobođiti poznatih značenja i oslobođiti ih za onostrano romorenje. Da bi se reči što više približile onostranom, trebalo bi je oslobođiti potčinjenosti onome što je utilitarno, to jest govorno i svakodnevno. Na osnovu Koderovih kovanica vidi se da on nije težio da kuje neologizme u skladu s nekim krutim pravilima. Takođe, Koder se nikada nije zadovoljavao time da uspešno iskuše novu reč. Nema te reči, ma kako uspešno skovane, koju on ne bi dalje nastavio da razgradije i dograđuje, polagavajući se korenom reči u nedogled. Svejedno da li reči gradi iz čistih glasova ili, kao drugi naši romantičari, dodavanjem sufiksa i prefiksa, ili pak spašanjem dve reči u jednu, Koder je neumoran u stvaranju novih reči. Evo, na primer, samo nekih kovanica i kombinacija stvorenih od reči *senka*: gubisenga, presenka, tankosenka, mirisenka, senka – boravica, blažisenka, ljubisenga, razbisenka, krenisenka, Senka (čovek), uživisenga, plažisenka, sve-tisenka, žalisenka, gonisenka, krstisenka, Dvorisenka, Zrakosenka, Slaba Senka, Silimir Senka, talas-senka, mimosenka, razbiuma senka, minisenka... Koderova jezička imaginacija prestano je u pokretu i nigde se ne zaustavlja. Ništa manje ona ne dolazi do izražaja i u Koderovim razjasni-

cama koje, navodno, objašnjavaju pojedine reči ili mesta iz njegovih stihova. Pogledajmo, na primer, kako Koder objašnjava reč *ILINATI* (oscillation):

»*Iliniti, iz se u – se hitlovitlati ili vitlo-hit-latiti, ili til-vitlati, trinuljati* (oscillare)«.

Ovakve kovanice, vodene imaginacijom i zvučnim asocijacijama, karakteristične su ne samo za Koderove stihove, već isto tako i za njegove razjasnice koje se često sastoje od rečenično proznih pasaža. Kao što se iz navedenog primera vidi, Koder ni u razjasnicu zapravo ništa ne objašnjava (doduše, ovde je reč »*iliniti*« prevedena kao »*oscillation*«, pa nam je dostupna i značenjski, ali to često nije slučaj). On, naprosto, presipa fonetski materijal iz jedne reči u drugu, zanimajući se često više zvučnom i grafikom stranom reči nego onim što bi reč kao razjasnica trebalo da razjasni. Imajući na umu prirodu Koderovog povevova videti zapravo razjasnicu, odblesak nekog drugog prvočitnog teksta, tekst koji nikada nije bio, niti će biti, u blizini našeg sluha. Kao što ni razjasnice, ispisivane na margini stihova, ne objašnjavaju Koderove stihove, tako ni sami stihovi ne objašnjavaju mogući, pretpostavljeni tekst prapočetka. Pismo i pisanje samo su vidljivi oblici imantentnog svojstva jezika da se beskonačno grana i razlistava, da se preslikava i ogleda u samome sebi.

Otkuda to da je Kodera naročito privlačilo ezoterijsko, magijsko shvananje jezika? Sasvim je moguće da su mu bila poznata mnoga ezoterijska i astrološka učenja. No, ne treba gubiti iz vida ni uticaj magijsko-vrđabinske tradicije koja je postojala u narodu. Toj tradiciji pripadao je i jedan specifični jezik koji je mahom prenošen usmeno i od kojega se, na žalost, veoma malo sačuvalo. Tome su razlog što progoni od strane crkve, što progoni i nemar onih koji su u magijskom umeli da vide samo neznanje i primitivizam. U svakom slučaju, da su nam ostali pismeni spomenici o razvoju magijsko-vrđabinske tradicije u nas, pre svega o njenom jeziku, sasvim je moguće da bismo o njoj misili na drugačiji način no što još uvek mislimo. Moguće je da bismo tek onda imali pravu sliku o tome koliko je ova tradicija uticala i na razvoj poezije pojedinih naših pesnika, posebno na Koderu.

Kao što smo već rekli, Koder je interesovan narodni jezik, ali ne onaj na polju, pijaci ili dnevnoj dokolici, već onaj u gatanju i predskazivanju, onaj koji se ne odnosi na ovozemaljsko, već želi da dozove i nasluti sudbinsko koje nam u svakodnevnom životu, koliko god o njemu misili, uvek ostaje nedokučivo. Koder se nije inspirisao ukupnom leksikom narodnog jezika, a još manje duhom njegove seljačke empirije koja je toliko oduševljivala Vuka. U narodnom jeziku on je najviše voleo ono lirsko i magijsko-vrđabinsko. Otuda je on samo ponekad, i to veoma retko, preuzima odredene reči i savzučja iz narodnog jezika. U narodnom jeziku privlače su ga one reči koje su najteže razumljive i najmanje zdravorazumske, one koje podsećaju na san a ne na javu, koje poseduju sugestiju a ne jasnoću.

Već naslovom svoje *Romoranke*, Koder je skrenuo pažnju na to da je njegov poetski jezik posebna i do tada u našoj poeziji nepoznata vrsta jezika – jezik romor. Svojim jezikom – romorom, Koder je želeo da se vrti na sam prapočetak, u neku idealnu tačku nultog vremena, kada čovek još nije pokušavao da se izdigne iznad prirode i kada nije govorio, već je kao istinski deo prirode, sa svim vidljivim i nevidljivim, živim i neživim bićima i silama, *romorio* ostvarujući jednu sasvim drugu vrstu komunikacije od one koju omogućuje govor. Koder je naslućivao da je slika sveta koju omogućuje govor najčešće antropocentrična, u vlasti razuma i raznih konvencija. A to je upravo ono što je on, kao pesnik, želeo da izbegne. Čovek koji govor (a govor može biti i modus poetiskog iskaza) služi se govorom, on ga upotrebljava. On koristi jezik svodeći ga najčešće na pasivno oruđe. Čovek okružen romorom nije ni subjekt, ni apsolutni tvorac romora. On je samo njegov deo, on se ne služi romorom kao sredstvom, već se s vidljivim i nevidljivim svetom uz pomoć romora identificuje. On ne nastoji da poseduje jezik i da ga normativno zauzduva. Naprotiv, ukidajući centralizam i logičku izvestnost koju podrazumeva govor, on se kroz jezik – romor oslobođa neke fiksirane pozicije. Govor potvrđuje povlašćenost onoga koji govor, on pripada subjektu i potiče od njega. Romor, naprotiv, ukida hijerarhiju bića i prirodnih sila, jer on kao jezik upravo prepostavlja komunikaciju između najudaljenijih bića. Nemoguće je *govoriti* s mrtvima, s vilama, pticama i biljkama, s bićima iz snova. Ali je sa svima njima moguće *romoriti*, moguće je jedan tajnovit jezik kao zajednički, iako ne i racionalno razumljiv. Granice koje mora

poštovati govor da bi ostao govor, ne postoje za romor. Romor je magijski jezik, jezik koji veruje u čudo i koji ga na tajanstven način i ostvaruje. Stvarajući svoj jezik – romor, Koder je želeo da čoveka ponovo vrati prirodi, da poeziju doživi kao magiju, da reč oseti kao tajnu.

Niko od naših romantičara nije u toj meri bio obuzet stvaranjem jezika kao Koder, i niko manje od njega nije shvatao jezik kao sredstvo. Za njega, reči nisu poslušne alatke kojima se zahvataju večne ili prolazne istine. One su izvan istinitosti utilitarnog i svakodnevног, one su čaranje i magija, nagoveštaj i slutnja, neuhvatljive kao i sam trenutak njihovog nastanka. Za Koderu, neprestano stvaranje jezika je ujedno i magijsko vraćanje nulte tačke vremena, početka samog Stvaranja. U svakoj novoostvarenoj reči, Koder je verovao da obnavlja sam početak vremena. Veze između novoostvarenih reči bile su one koje uspostavlja šumnost romora. Kao i u poeziji simbolista (od kojih se Koder ujedno i razlikuje po tome što umešto pevnosti u stih uvodi šumnost), reči se više ne udružuju jedne s drugima da bi što ubedljivije »značile«, već da bi što sugestivnije zvučale, to jest romorile.

Do sada je dosta bilo govorova o nerazumljivosti Koderovog jezika, o neprohodnosti njegovog stiha. Takvi prigovori, međutim, najčešće su gubili iz vida: osnovne odlike Koderovog poetskog jezika, jezika-romora. Imajući na umu prirodu takvog jezika, jedini mogući prigovori mogli bi se eventualno odnositi na ona mesta gde je taj jezik ne »nerazumljiv«, već gde je »razumljiv«. Jer, Koderov jezik upravo onda nema obeležje ličnog, stvaralački prepoznatljivog. Ono što ponekad narušava koherenciju Koderovog poetskog sveta nije, kao u drugih naših romantičara, nerazumljivost, već upravo razumljivost. Onda kada je Koderov stih leksički prepoznatljiv normativan i jasan, on gubi svu svoju draž, onu neuhvatljivu magijsku namaganost kojom se inače odlikuje njegovo poetsko tkanje. Jer, kao što smo već istakli, njegova poetska vrednost ostvaruje se u romoru a ne u govoru.

U vezi s opravdanošću Koderovog poetskog jezika, može se postaviti još jedno pitanje: ako je Koder pre svega težio mističkoj harmoniji u duhu pesnika simbolista, a ne disonanci kao pesnici avangarde s početka našeg veka, zašto je onda posezao za nerazumljivim, danas bismo rekli zaumnim jezikom? I ovo pitanje, međutim, samo na prvi pogled dovodi u sumnju opravdanost Koderovog »nerazumljivog« jezika. Jer, ono prepostavlja da se sve što je mistički harmonično i onostrano nužno mora »operati« jasnim i razumljivim, milozvučnim i milobrujnim jezikom. A upravo je suprotno. Od svakodnevног, utilitarnog i jasnog, pevljivog i normiranih jezika, ne može se satkati harmonija jednog višeg i sveobuhvatnog sveta o kojem će pesnici simbolisti maštati. Takvim jezikom može se samo reprodukovati prividna harmonija ovog zemaljskog, utilitarnog sveta.

Takođe, često se govorilo o Koderovom jeziku kao pretežno onomatopejskom. Međutim, Koderovo onomatopejsko nije ni izbliza isto kao u drugih pesnika romantičara. On ne stvara onomatopeje da bi što uspešnije podražavao zvukove iz svakodnevne realnosti, to jest da bi na zvukovnom nivou svog stiha postigao izvesnu dozu realističnosti. A da prirodu Koderovog romora ne bismo podvodili pod istu kategoriju kao onomatopejske elemente u poeziji drugih pesnika, njegov jezik ne bi trebalo nazivati onomatopejskim. Jer, onomatopejski jezik nastaje oponašanjem zvučne realnosti koja je već na neki način postojala ili postoji u trenutku kada taj jezik nastaje. Koderov romor-jezik, pak, nastoji da uspostavi, ne da oponaša, samu svoju poetsku realnost kao zvučnu, kao ono što se zvukovima i šumovima romora ustremljuje ka nepoznatoj, višoj stvarnosti. Otuda ovaj jezik nije u funkciji dočaravanja i opisivanja zvukova koji u svetu pastoralne i nevine prirode već postoje. Kroz romor zvukova ovde se ništa ne oponaša, već se od početka stvara. Sami zvuci su ovde priroda, sugestivno treperenje onoga što je nevidljivo i što vazda izmiče ne samo našem poimanju nego i našim čulima. U svetu Koderove prirode sve se, uz pomoć romora, na tajanstven način dodiruje, sve je nevidljivo »međusobstvo« u nepreglednoj i neuhvatljivoj prirodi kao »nedokučimici«. Koderova priroda nije dekor, nije idila, nije ni pastoralna, a još manje je izvor sentimentalizma kao što je to bila u poeziji čak i naših boljih romantičnih pesnika. Kao i pesnici simbolisti, Koder je težio stapanju prirode i duha. Samo, za njega, duh je intuicija i vizija, magija i imaginacija, a nikada intelekt.

Stvaralačka perverzija

na čistom bijelom glatkom
papiru ne mogu da pišem
oduzima mi moć ta
uštirkana zvanična hartija za pisanje
pišem na novinama i to nakoso
uzbuđuje me valjda taj prisni dodir
moga i novinskog teksta
ili će prije biti da
novinski tekst u potreboj mjeri
čini nečitljivim i manje važnim
moj rukopis

Umlivanje – umljujući se

umljujući se
u izvjesnom smislu
gradim jednu poetsku cjelinu:
u mlaz što šiklja
gnjuram lice,
sapun među rukama,
sapunica na licu...
sve je to poezija
ja sam samo taj
koji od izvjesnog broja
poetskih elemenata –
voda, sapun, lice, ruke –
činim cjelinu
ili fragment:
umlivanje – umljujući se